

Sûfilerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti

Ferhat Gökçe*

Öz

Sûfilerin genel anlamda ilimlere, hadislere ve hadis ilmine yaklaşımları hem amelî hem nazarî açıdan irfân ve ma'rifet anlayışına göre şekillenmiştir. Bu yüzden Sufilerin hadisle ilişkisi konusunda tasavvuf geleneğinde zâhiri ilimlerden birisi olarak görülen hadis ve hadis ilimlerine karşı irfânî bakışın nasıl olduğunu tespit etmek gerekir. Özellikle Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 285/898) hadis metinlerini değerlendirmede "*Hadisin ma'rufunu ve münkerini bilme/tanuma*"ya yönelik ortaya koymuş olduğu irfânî teorisi, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) cerh ve tadil ilmi, zayıf hadisler ve rey hakkındaki görüşleri, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) irfân ve ma'rifet açısından hadis ilimleri hakkındaki değerlendirmeleri hadis ilimlerine ma'rifet temelli tasavvufî yaklaşımı temsil etmektedir. Sûfiler içerisinde farklı bir yaklaşımı Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî ortaya koymuş, hadislerin senetleri ve hadis ilimleri ile ilgili teknik bilgilerin hadisçilere bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Bu makalede sûfilerin hadis ve hadis ilimleri ile münasebetini söz konusu bu müelliflerin görüşleri çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hadis, Sünnet, Hadis İlimleri, İrfan.

Relation of Sufis with Hadith and Hadith Sciences

Abstract

Approaches of Sufis in general terms to science, hadiths and hadith Science formed according to the understanding of irfan and ma'rifet both in terms of practical and theoretical. Therefore, It is necessary to determine how the Sufis have a perspective of the hadiths and hadith sciences that are regarded as one of the evident (zahir) sciences in the Sufi tradition. In particular, the irfani criteria that Hakim at Tirmizi (d. 285/898) revealed in evaluating the hadith texts to define maruf and munkar hadiths, The views of Abu Talib al-Makkî (d. 386/996) on ilm al-jarh va ta'dil, weak hadiths and ra'y, Gazzâlî's (d. 505/1111) evaluations of the hadiths in terms of irfan and ma'rifet represents the sûfî approach to hadith sciences. Abu Nasr Serrâc et-Tûsî (d. 378/988) put forward a different approach within the Sufis. et-Tûsî stated that the technical information about the chain

* Dr. Öğretim Üyesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi/Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Assistant Professor, Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology/Osh State University Faculty of Theology, ferhatgokce@hotmail.com

(sanad) of the hadiths and hadith sciences must be left to the muhaddiths. In this article we will try to discuss the relation of the Sufis with the hadith and hadith sciences in the framework of the opinions of these authors.

Keywords: Sufism, Hadith, Sunna, Hadith Sciences, İrfan, Marifat.

GİRİŞ

Tasavvuf ehlinin hadis ilmi ile münasebetini ele alırken özellikle hadis rivâyeti, mevzû hadisler konusu daha önce çeşitli çalışmalara konu olduğu için tekrar aynı konuları burada ele almak yerine önemli gördüğümüz bazı hususlara işâret etmekle yetineceğiz. Bizim burada daha çok üzerinde duracağımız husus, irfân ve ma’rifet anlayışının sûfilerin hadis ve hadis ilimlerine bakışını nasıl etkilediği konusudur.

Tasavvufun şekillenmesinde hadisler, rivâyetler ve Hz. Peygamber’in sünneti büyük bir role sahiptir. Hadisler sûfilerin birçok anlayış, düşünce ve fikirlerinin temel taşı olmuştur. Kendi ilimlerinin kitap ve sünnetle mukayyet olduğunu dile getiren sûfiler tasavvufun ilk nüvelerinin oluşmaya başladığı zühd döneminden itibaren hadislerle ve hadis ilmiyle meşgul olmuşlardır. İlk dönemlerde pek çok zâhid ve sûfinin muhaddis kökenli olması bu gelenekle hadis ilmi arasında yakın ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.¹ Hatta sûfilerin İslâmî ilimler arasında en fazla hadis ilmine ilgi duyduklarını söylemek mümkündür. Temelde sûfilerin hadis ilmiyle ilişkisini “sened” ve “metin” yönünden ele almak mümkündür. Sûfilerin hadise yaklaşımları incelendiğinde rivâyet ve hadis metinlerinin yorumu açısından onların hadisçilerden ayrılan birçok yönü bulunduğu görülmektedir. Bunları, rivâyetlerde sened zikredilmemesi, hadislerin manâ ile rivâyet edilmesi, hadislerin keşf, ilhâm ve rüya yoluyla rivâyet edilmesi, uydurma rivâyetlere fazlaca yer verilmesi şeklinde sıralayabiliriz. Hadis yorumlarında ise hadislerin işârî ve bâtınî yönden yorumlanması, sûfilerin bazı hadisleri kendi anlayışlarına uygun düşecek şekilde te’vil etmeleri, hadislerin hikmetlerini ele almaları ve sırlı hadislerin varlığına inanmaları şeklinde sıralamak mümkündür.²

¹ Saklan, Bilal, “H.IV.M.X. Asır Sûfilerinin Hadis İlimleriyle İlgileri”, S.Ü.İ.F.D., sayı: 7, Konya, 2002, s. 313.

² Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, T.D.V.Y., Ankara, 2000, s. 29-53.

Sûfiler, hadislerin senedleri, rivâyeti ve mevzû rivâyetler konusunda muhaddisler kadar duyarlı olamamışlardır. Bu konuda yapılan çalışmalar da sûfilerin hadislerin teknik konularını teşkil eden isnâd, cerh ve ta'dîl gibi ilimlerde muhaddisler kadar titiz olmadıklarını ortaya koymaktadır.¹ Bununla birlikte bir sûfinin hadis ilmindeki iktisâbı ve hadis ilmiyle ilişkisi, hadislerin rivâyeti, eserlerinde hadislerin isnâdına ehemmiyet verme ya da uydurma rivâyetlerin fazlaca yer alıp almamasına etki eden en önemli husustur. Hadis ilminde tahsil gören sûfilerin eserlerinde yer alan uydurma hadislerin oranı muhaddis olmayan sûfilerden daha az seviyededir. Nitekim diğer tasavvuf klasiklerine nazaran muhaddislik yönüyle bilinen Abdulkerim Kuşeyrî'nin (ö. 465/1073) *er-Risâle*'sinde bu durumu görmek mümkündür.² Bu eserdeki hadislerin %90'ı Kütüb-i Sitte ve diğer sağlam kabul edilen kaynaklarda yer alan hadislerdir.³ Bu oran, muhaddis kökenli olmayan sûfilerle karşılaştırıldığında aynı sonuçlara ulaşamayacağı görülecektir.⁴

Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespiti yönelik isnâd ve râvilerle ilgili teknik çalışmalara iyi gözle bakmayıp muhdes olarak nitelendiren ve bu konuda sözleri aktarılan sûfiler olmuştur. Ebû Talib el-Mekkî (ö. 386/996), sünen ve âsâr bilgisini selefçe bilinen bir ilim olarak nitelendirirken, hadislerin illetlerini araştırmayı, tarîklerini bir araya getirmeyi, cerh ve ta'dîl ilmini, zayıf râvîlerin kusurlarını araştırmayı âsârı nakledeni zayıf kılma işini sonradan icâd edilen muhdes ilimler olarak görmektedir.⁵ Bunlardan özellikle cerh ve ta'dîl ilmi şahıs değerlendirmelerinin subjektif olması, bir nevi gıybet sayılması, hevâ ehline koz vermesi ve iyi niyetli olanın bile abesle iştigali olarak nitelendirildiği için muhdes olarak kabul edilmiştir.⁶ Bu anlayışı pek çok sûfide görmek mümkündür. Ancak burada belirtmek gerekir ki, hadisçiler,

¹ Yıldırım, *A.g.e.*, s. 413-417; Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yay., Konya, 2001, s. 411-414.

² Uysal, Muhittin, *A.g.e.*, s. 138-150.

³ Uysal, *A.g.e.*, s. 149.

⁴ Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb* adlı eserindeki hadislerle karşılaştırılabilir. Bkz., Uysal, *A.g.e.*, s. 159.

⁵ Ebû Talib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiye el-Hârisî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l-Murîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, (I-II), Dâru Sâdir, y.y., t.y., 1/233.

⁶ Saklan, Bilal, "A.g.m." s. 322.

bu ilim dallarıyla ayıpları araştırma ve gıybet etmeyi değil, bir takım kurallar ve alt ilimler etrafında hadislerin Hz. Peygamber'e âidiyetini tespit etmeyi amaçlamışlardır.

A. Hakîm et-Tirmizî (ö. 285/898) Örneği

Aynı zamanda bir muhaddis olan Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 285/898) hadis ve hadis ilimlerine bakışı oldukça önemlidir. Çünkü onun yaklaşımı Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi sonraki sûfiler tarafından aynı şekilde devam ettirilmiştir. Hakîm et-Tirmizî *Nevâdiru'l-Usûl* adlı eserinde “Sözün (hadis) doğru (sıdk) olarak kabul edilmesi hakkında” başlığı altında kendisinden sonraki sûfileri etkileyecek derecede hadislerin tenkidine dair önemli bir teoride bulunur. Hakîm'in hangi hadislerin kabul edileceği, hangi hadislerin kabul edilmeyeceğine dair bu teorisi bütünüyle irfânî bilgiye dayalıdır. Hakîm, bu teorisini şu rivâyete üzerine kurar: “Benden size ma'ruf olarak bilip, münker olarak bilmediğiniz bir hadis nakledildiğinde, onu ben söylemiş olsam da olmasam da tasdik ediniz. Şüphesiz ben ma'ruf olanı söylerim, münkeri asla söylemem. Benden size ma'ruf olarak değil de münker olarak bildiğiniz bir hadis nakledildiğinde onu tekzîb edin. Zira ben münker olanı, ma'ruf olmayanı söylemem”¹

Hakîm et-Tirmizî, bu rivâyete yer verdikten sonra bâtın ulemâsının zâhir ulemâsına karşı üstünlüğünü ortaya koymaya çalışarak altyapısını hazırladığı konuya bir giriş yapmaktadır. Ona göre zâhir ulemâsı Allah'ı tanımaktadır ancak, şehvetlerini öldürememe, riyâset sevgisi ve dünyaya düşkünlük gibi sebeplerden dolayı ma'rifeti hakkıyla elde edememişlerdir.² Hakîm et-Tirmizî, Allah'ın “lübb”, “basîret” ve akıl sahibi kimselere hitapta bulunduğunu, bunlara sahip olamayan kimselerin Allah'ın kelâmını anlayamayacaklarını (fehm) ve onun lezzetini tadamayacaklarını belirtir.

¹ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ahâdisir'-Rasûsl*, I-IV, (thk. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992, I/233. Ayrıca Bkz., Tahavî, Ebû Ca'fer, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, I-XV, (Nşr. Şuayb Arnavut), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994, XIII/287. Suyûtî, Celâluddin, *Camiu'l-Ehâdis*, (Thk. Abdulhalim Mahmud Ahmed Abbas, Ahmed Abdulmevcud), Matbaatu Hattab, y.y., t.y, III/60, Ali el-Muttakî, el- Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâli ve'l-Efâl*, I-XVIII, (haz. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekâ), Beyrut, 1993, X/230. İbnu'l-Cevzî rivâyete mevzû hadisler arasında yer vermiştir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Kitâbu'l-Mevzûât*, (thk. Tevfik Hamdân), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/258.

² Hakîm, et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I/236.

O, bu kavramlara atıfta bulunarak bâtin ehlinin hadislerin ma'rufunu ve münkerini bilebileceğini söyler. Hakîm'e göre yukarıdaki hadisin te'vili şu şekildedir:

“Kim Resûlullah'tan sonra hak ve hidâyet yoluna ulaştıran bir şey söylerse Resûlullah, bu sözü ondan önce söylemiştir. Her ne kadar kendisinden sonra bu sözü söyleyenin lafızlarıyla söylememiş olsa dahi Resûlullah sözün aslını mücmel olarak ifade buyurmuştur. Bundan dolayı Resûlullah, 'onu demiş olsam da olmasam da tasdik ediniz' demiştir. Zira onun aslını söylemiştir. Asl ise fer yerine geçer. Resûlullah aslı getirmiş, sonra sahabe ve tâbiun furu'u söylemiştir. Söz, muhakkıklara (muhakkikîn) göre ma'ruf olup münker olmadığında, Resûlullah onu söylemiş olsa da olmasa da o, Resûlullah'ın sözüdür. Onu tasdik etmemiz gerekir. Çünkü aslını Resûlullah söylemiş ve bize onu vermiştir. Ancak bunu hakkı tanıttığı ashabına söylemiştir...”¹

Hakîm et-Tirmizî (ö. 285/898), hadislerin ma'rufunu ve münkerini kimlerin bileceği konusunu açıklığa kavuşturur. O'na göre hadislerin ma'rufunu ve münkerini bilecek olanlar hakkı ve bâtili ayırt edebilecek olan ma'rifet ehlidir (ehl-i hak). Hakîm'in bu konudaki temel dayanağı ise *'Ey İman edenler Allah'tan korkarsanız (takvâ) sizi furkan sahibi yapar'*² âyetidir. Bu âyette yer alan 'takvâ' ve hakkı batıldan ayırma anlamına gelen 'furkân' kavramı Hakîm'in yorumunu da belirlemektedir. Hakîm, tefsircilere göre 'furkan'ın, kişiyi şüphe ve karanlıklardan (zulumât) çıkararak şey olduğunu belirtir ve bunun kalpte hakkı bâtili ayıran bir nurla olacağını söyler. Kişi bu nurla cehâlet karanlığından ve dünyanın şüphelerinden çıkar. Ma'ruf olan hadislerle münker olan hadisleri bilenler Allah'ın kalbini nurlandırdığı kimselerdir. Nurlanmış kalpler ise zâhir ulemânın elde edemeyeceği dünya, makam, şöhret, riyâset ve şehvet sevgisi gibi günahlardan kaçınan ehl-i takvâ ve ehl-i mücâhede sahibi olanların kalpleridir.³

Hakîm et-Tirmizî, kalbin bilme noktasında nasıl bir işleve sahip olduğunu nûr ile zulmetin kalpte bir arada bulunamaması daha doğrusu kalbin bu ikisini birden kabul etmemesi şeklinde açıklar. Nûr ve zulmet, göğüsün (sadr) içindeki kalbe düştüğünde nûrle karanlık birleşmez. Kalp

¹ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I/237.

² *Enfâl*, 8/29.

³ Hakîm et-Tirmizî, *A.g.e.*, I/237-238.

sıkışıp zorlanır. Çünkü kalbin mutmaîn olması ve sükûnete ermesi de bunu gerektirmektedir. Bu durum hadis metinleri için de geçerlidir. Münker olan hadis kalbin nuruyla karşılaştığına kalpte bir zorlanma ya da göğüste bir daralma hissediyorsa bu metnin münker olduğunu gösterir. Fakat ma'rûf olan hadis ise kalbin nuruyla karşılaştığında kalp hemen onu kabul eder. Hakîm et-Tirmizî, bu görüşlerini “*Kalbine danış. İyilik nefsin ve kalbin mutmain olduğu şeydir. Günah da -insanlar sana fetvâ verseler bile- nefsi düğümleyen ve göğüste tereddüt meydana getiren şeydir*”¹ hadisi ve kalple ilgili diğer bir takım hadislerle dayandırır.² Sûfilerin bâtinî ilimlere delil olarak öne sürdükleri bu rivâyetleri Hakîm et-Tirmizî de bir bilgilenme tarzını ifade edecek şekilde yorumlamış ve bu bilgilenmenin hadislerin tespitinde de söz konusu olacağını ortaya koymuştur.

Hakîm et-Tirmizî bu teorisine bazı hadislerden örnekler de vermiştir. “*و أما حديث يعرفه المحققون*” “*Muhakkiklerin ma'ruf kabul ettiği*” hadislere herhangi bir yorumda bulunmaksızın iki örnek vermiştir. Bunlardan birisi sadece *Nevâdiru'l-Usûl*'de geçen diğer hadis kaynaklarında yer almayan bir hadis, diğeri ise Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inde Peygamberimizin Abdullah ibn Abbas'a verdiği bazı öğütleri içeren bir hadistir.³ Hakîm, her iki hadisin de metinlerini dikkate alarak ma'rûf olduğuna hükmetmiş, ancak bu hadisleri neden marûf olarak kabul ettiğine dair açıklamalarda bulunmamıştır.⁴ “*و أما حديث ينكره المحققون*” “*Muhakkiklerin münker kabul ettiği*” hadisleri ise münker olmasının sebeplerini genişçe açıklayarak yer vermiştir. Şimdi onun verdiği bazı örnekleri gözden geçirelim:

1. Hakîm'e göre muhakkiklerin münker saydığı hadislerden birisi şu şekildedir: Ebû “*Umâme el-Bâhilî'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Süleyman bir kafilede Mirabdî denilen bir adama uğradı. O, namaz kılıyordu. Süleyman, bitinceye kadar bekledi, başını kaldırmadı. Adam namazı bitirip onun bu halini görünce yanına geldi ve onunla konuştu. Mirabdî ona şöyle dedi: “Sen dünyayı başının üstünde taşıyan âhireti ayaklarının altında kılan, böylece hem dünya hem de âhiretten perdelenen, Davud'un oğlu değil misin?”*” Hakîm'e göre bu rivâyet tamamen yalandır. Muhakkiklerin kalpleri bunu

¹ Dârimî, 18. *Buyû*', 2, (H. no:2536), II/559; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV/194.

² Tirmizî, 35. *Kiyâmet*, 60, (H. no: 2518), IV/668; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III/153.

³ Tirmizî, 35. *Kiyâmet*, 59, (H. no:2516), IV/667; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/307.

⁴ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I/241-242.

kabul etmez. Çünkü Allah resûllerini sevgili, temiz ve pak insanlardan kılmıştır. Bir resûl için böyle diyen kimse onu ithâm etmiş demektir. Onu ithâm eden kimse ise Allah'ı inkar etmiş demektir. Allah, resûllerle ilgili imânımızı tanzim etmiştir. Resûllere inanmadıkça Allah'a olan imânımız da imân değildir. Allah'ın Resûlü olduğu için 'dünyayı başının üstünde taşıyan, âhireti ayaklarının altında kılan' ifadesi nasıl kullanılabilir?¹ Hakim, Hz. Süleyman'a dair bazı âyetler zikrederek onun 'muhsin' olarak isimlendirildiğini² belirtmiş ve rivâyeti Kur'ân'a aykırı olmasından hareket ederek münker saymıştır.

2. Hakîm'in münker saydığı rivâyetlerden birisi de Hz. Musa ile ilgili şu rivâyettir: *"Rivâyete göre Hz. Musa'nın kavmi kendisinden Rablerinin sesini kendilerine duyurmasını istediler. Bunun ardından şöyle seslenen davul sesi gibi bir ses iştiler: 'Ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur. Ben Hayy'm, ben Kayyûm'um. Sizi kudretli ellerimle ve kuvvetli kollarımla Mısır'dan çıkardım.'" Hakîm, her ne kadar münkeri bilmeyi nurlanmış kalbin bileceğini söylese de yaptığı tenkit oldukça mantıklı, akla dayanılarak yapılan yerinde bir tenkittir: "Bu anlayışı (fehm) olmayan bir kimsenin rivâyetidir. Kelâm tüm insanlar içerisinde Hz. Musa'ya tahsis edilen bir şeydir. Onun kavmi Allah'ın kelâmını işitecek olursa resûller arasında 'kelimullah' olarak adlandırılan Hz. Musâ'nın ne fazileti kalır."³*

3. Hakîm et-Tirmizî'nin tarihi vâkıâya arz yoluyla münker saydığı rivâyetlerden birisi şu şekildedir: *"İki yüz yılında şöyle olacak, iki yüz yirmi yılında şöyle, iki yüz kırk, iki yüz elli, iki yüz altı yılında şöyle olacak. Güneş bir saat durulacak, insanların ve cinlerin yarısı ölecek"* Hakîm et-Tirmizî, söz konusu rivâyette belirtilen tarihin geçtiğini, halbuki rivâyette belirtilen şeylerin gerçekleşmediğini belirtir. Hakîm'e göre rivâyetin münker olduğunun bir delili de takvim anlamında 'tarih'in Hz. Peygamber zamanında henüz olmamasıdır. Hakîm, takvimin Hz. Ömer zamanında ortaya konulduğuna dair bir rivâyete yer vererek rivâyeti tarihi vâkıâya arzetmiş ve rivâyetin münker olduğu sonucuna varmıştır.⁴

¹ Hakîm et-Tirmizî, *A.g.e.*, I/243.

² En'am, 6/84. Hakîm'in yer verdiği diğer ayet Sâd, 38/30. ayettir.

³ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I/244.

⁴ Hakîm et-Tirmizî, *A.g.e.*, I/247.

4. Hakîm'in münker gördüğü rivâyetlerden birisi de Ebû'l-Kâmus'tan nakledilen ve Hz. Ebûbekir'in haram kılınmadan önce içki içtiğini, şiirler söyleyip Bedir'in ölülerine ağladığı, bu haberin Hz. Peygambere ulaşması üzerine Hz. Ebûbekir'in, Hz. Peygamber'in yanına gidip 'Allah'ın ve resûlünün gazabından Allah'a sığınırım' dediğini ve bu olay üzerine içkiyi haram kılan âyetin¹ nazil olduğunu bildiren bir rivâyettir. Hakîm hadisin münker olduğunu ise şöyle açıklamaktadır: "Bu hadis hem söz hem de fil yönünden münkerdir. Allah, sıdıkları çirkin söz söylemekten korumuştur. (Bu fil) Tahrimden önce olsa bile Ebûbekir hicretten önce Resûlullah ile Mekke'deydi ve sıddık olarak vasıflandırılmıştı. Çünkü Hz. Ebûbekir ve Osman Hz. Peygamberle birlikte Hira'da iken Resûlullah şöyle buyurmuştur: 'Sâkin ol Hira! Üzerinde bir nebî, bir sıddık bir de şehîd vardır.' Hz. Aişe, babasını (rivâyeti nakleden) Ebû'l-Kumus'tan daha iyi bilir. O, bunu inkar etmiş ve böyle düşünenleri yalanlamıştır. Hz. Aişe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: 'Ebûbekir ve Osman ne cahiliyede ne de İslam'da şiir söylemiştir...' Hakîm'in yer verdiği başka bir rivâyette ise Hz. Aişe, Hz. Ebûbekir'e ait olduğu söylenen bir kasidenin ona ait olmadığını çünkü onun ne câhiliyede ne de İslâm'da şiir söylemediğini belirtmiştir. Hakîm et-Tirmizî, bunun tespitini ise bütünüyle tarih bilgisine dayanarak yapar. Ona göre Ebûbekir'in Müslüman olmadan önce de Allah hakkında bir şüphesi yoktu. Ancak o, Benî Kinâne'den bir kadınla sonra da Benî Avf'dan bir kadınla evlenmiş, hicret ettiğinde bu sonuncusunu boşamıştır. Onun bu eşi amcasının oğlu şâir Ebûbekir bin Şaûb el-Kinânî ile evlenmiştir. İşte Bedir'de öldürülen Kureyş kafirlerine mersiyeyi içeren bu kasideyi de o söylemiştir. İnsanlar da bunu isim benzerliğinden dolayı Hz. Ebûbekir'e hamletmişlerdir.² Sonuç olarak Hakîm et-Tirmizî, tarihi bilgilerden istifade ederek Bedir'de öldürülenlere dair mersiyeleri Hz. Ebûbekir'in söylemiş olamayacağını metin tenkidinde bulunarak ortaya koyamaya çalışmaktadır.

Hakîm'in hadislerin münkerini tespit etme yöntemine bakılacak olursa âyetlere, sahih hadislere, tarih bilgisine başvurduğu hatta aklî değerlendirmelerde bulunarak oldukça makûl izahlarda bulunduğu görülmektedir. Hakîm et-Tirmizî'nin sadece bu örneklerinden yola çıkarak onun iyi bir hadis tenkitçisi olduğu ya da eserlerindeki tüm rivâyetler için

¹ Mâide, 5/90.

² Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, 1/248-249.

bu hassasiyeti gösterdiği elbette söylenemez. Bizim burada daha çok üzerinde durduğumuz husus Hakîm et-Tirmizî'nin her ne kadar nurlanmış ve basîretli kalbe dayalı bir metin tenkidini ön görmüş olsa da ortaya koyduğu teorisinde pratikte ilmî ve aklî ilkelere başvurduğudur. Hatta âsar bilgisine aydınlanmış bir kalbin ihtiyaç duymayacağını belirtmesine, âsârî avâmın ihtiyaç duyduğu bir şey olarak görmesine rağmen kendisi bizzat âsâra başvurmuştur.¹

Hakîm et-Tirmizî ma'rûf ve münkeri bilmeye yönelik teorisini desteklemek için hiçbir sahih senedi bulunmayan ve çok zayıf olan bir hadisi delil getirmiştir. Bu teoriye göre Hz. Peygamber'e isnad edilen ve anlam bakımından münker bir özellik taşımayan her söz Hz. Peygamber'in hadisi olarak görülmüştür. Hakîm'e göre hadislerin kabul ve reddi hususunda aklî kriterler değil nurlanmış kalp, yani keşf ve ilhamla nurlanmış kalp yetkilidir. Hakîm, bu teoriyle isnâd ve isnâda yönelik hadis ilimlerini tamamen göz ardı ederek metnin anlam itibariyle doğruluğunu ya da münker olmasını esas almıştır.

Hakîm et-Tirmizî'nin bu teorisinin asıl önemli ve kendisinden sonraki müelliflere etkide bulunan yönü ma'ruf olan her sözün hadis olarak kabul edileceğine dair düşüncesidir. Nitekim hadislerin keşf ve rüya yoluyla tashihi faaliyetini Ebû Talib el-Mekkî (ö. 386/996), Sulemî (ö. 412/1021), Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240), Şa'rânî (ö. 973/1565) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724) gibi sûfilerde görmek mümkündür.² Hakîm et-Tirmizî'nin tasavvufî görüşleri başta olmak üzere genel olarak onun pek çok görüşünün etkisi altında kalan Muhyiddin İbnu'l-Arabî, hadislerin zayıf ve sahih olanlarının keşf veya rüya yoluyla bizzat Hz. Peygamber'den öğrenilebileceğini en ileri derecede savunmuştur. Hakîm et-Tirmizî, ma'rifet bilgisine dayalı hadislerin tashihi konusunda ilk görüş beyan eden bir sûfî, Muhyiddin İbnu'l-Arabî ise keşf ve rüya yoluyla hadis nakline ve hadislerin tashihine en ileri derecede yer veren bir sûfidir.

Hakîm et-Tirmizî ile keşf ve rüya yoluyla hadis tashihinde öne çıkan özellikle İbnu'l-Arabî gibi bazı müellifler arasındaki farklılara da işaret

¹ Hakîm et-Tirmizî'nin hadisin ma'rufunu ve münkerini bilmeye yönelik teorisinin tenkidi için Bkz. Köktaş, Yavuz, *İlk Dönem Sufilerin Hadisleri Anlama Çabaları*, Karadeniz Basın Yayın, Rize, 2004, s. 68-74.

² Yıldırım, Ahmet, *A.g.e.*, s. 40-45.

etmek gerekir. Öncelikle Hakîm et-Tirmizî, rüya yoluyla hadis tashihinden bahsetmemektedir. Hakîm, keşf ve rüya yoluyla hadisin sahih olup olmadığını tespit etmekten ziyade ma'rûf olan her sözü hadis olarak kabul etme, münker olanları ise reddetme yönünde bir görüş ortaya koymaktadır. İbnu'l-Arabî ise, hadisin sahih ya da mevzû olanlarının keşf ve rüya yoluyla bilinebileceğini savunarak sözün Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etme üzerinde durmuştur. Öte yandan Hakîm et-Tirmizî, münker olan sözlerin tespitine dair örnekler verip bu sözlerin neden münker olduğuna dair yorumlara yer vermiştir. İbnu'l-Arabî, ise münker sözlerin reddinden ziyade keşf ve rüya yoluyla sahih kabul ettiği hadislerle daha fazla ağırlık vermiştir. Ancak, sonuç olarak bu iki müellif ve diğer sufiler, ma'rifet bilgisine göre hareket etmişlerdir. Nitekim, İbnu'l-Arabî'nin hadislerin sıhhati konusundaki yaklaşımı da tıpkı Hakîm et-Tirmizî gibi tamamen kalp merkezli olmuştur. İbnu'l-Arabî'nin hadislerin sahih ve mevzû olanlarını bilmek için öne sürmüş olduğu kavram "basîret"tir. "Basîret", keşf ve rüyâyı da içine alacak şekilde velînin bilgisini ifade etmektedir. İbnu'l-Arabî bu konudaki görüşlerini şöyle temellendirir:

"Nice hadis vardır ki rivâyet yolu bakımından sahih râvileri de güvenilirirdir, fakat bize göre gerçekte sahih değildir. Biz -bilgiyle değil- güçlü zanna dayanarak o hadisi kabul ederiz. Zikrettiğimiz bu grup ise bu yoldan hadisi alırlar. Böylelikle biz, sahih haberin bizde doğru olmayışı nedeniyle, basîrete sahip oluruz. Biliriz ki, gerçekte sahih değildir. Bazen bunun tersi de gerçekleşebilir. Bu ise, hadisin geliş yolunda uyduran veya karıştıran râvinin bulunmasıdır. Gerçekte ise, hadis sahihtir. Bu grup hadisin sahih olduğunu bilir ve hadis hakkında basîret taşır. İşte bu, 'Ben ve bana uyanlar Allah'a basiret üzere çağırırız'¹ âyetinin anlamıdır."²

Sonuç olarak Hakîm et-Tirmizî bu teorisiyle, "Kendini bilen Rabbini bilir", "Ben bilinmeyen bir hazîne idim, bilinmeyi istedim/sevdim, bunun için mahlûkatı yarattım. Onlara kendimi tanıttım, onlar da beni tanıdılar", "Yere göğe sığmadım, mü'min kulumun kalbine sığdım"³ gibi pek çok isnâdı ve bir aslı

¹ Yusuf, 12/108.

² İbnu'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demirli), Litera Yay., İstanbul, 2007, VIII/324.

³ Muteber hadis kaynaklarımızda yer almayan rivâyet hakkındaki değerlendirmeler için Bkz., Yıldırım, Ahmet, *A.g.e.*, s. 240.

bulunmayan, muteber hadis kaynaklarımızda yer almayan rivâyetlerin sûfiler tarafından gerek keşf gerek rüya yoluyla hadis olarak kabul edilmesinin temellerini atmıştır. Bu rivâyetlere yer veren sûfiler de söz konusu rivâyetlerin anlam itibariyle ma'ruf olduğunu düşünmektedirler.

Hakîm et-Tirmizî'nin de semâ ve tahammül, cerh ve ta'dîl gibi hadis ilimlerine bakışı ma'rifet merkezlidir. Nitekim Hakîm'e göre kişi hadis dinlemediğinde cahil olarak yaşar ve Rabbine yapacağı ibadet güzel olmaz bu yüzden sema ve tahammülün gayesi cehaletten kurtulma ve nefsi kurtarmakla meşgul olmaktır.¹

Hakîm et-Tirmizî hadislerin manaları ve lafızlarıyla ilgilenmeyip, senetleri muhafaza etmeye ravileri cerhetmeye yönelenleri eleştirir.² Zira hadiste aslolan manalardır ve manalara daha fazla ihtimam gösterilmesi gerekir. Bu noktada Hakîm'in "ruvât" ve "ruât" kelimeleri arasında dikkat çektiği fark da hadislerin sırf senetleriyle uğraşanlarla ve hadislerin bâtinî manalarını istinbât edenleri birbirinden ayırtetmeye ve ruâtın, ruvâtтан üstünlüğünü göstermeye yöneliktir. Hakîm, hadiste ruât olanları şöyle tanımlamaktadır:

*"Ru'ât, büyük imamlar ve sika kimselerden Resûlullah'ın hadislerini işitip de onlardan istinbât etmeye, manalar keşfetmeye ve çeşitli te'villerle zâhirden bâtına gitmeye çalışan kimselerdir."*³

Hakîm et-Tirmizî'nin hadiste rûat olanların, hadislerin bâtinî manalarıyla uğraşması gerektiğine dair görüşleri Gazzâlî'de benzer şekilde öz (lüb) ilimlerle uğraşmak şeklinde ifadesini bulmaktadır. Hakîm, ruvât olanları Gazzâlî'nin de kullandığı 'kabuk' (kışr) kelimesini kullanarak eleştirir. Hakîm'e göre hadislerin sadece senetleriyle uğraşanlara sözlerin kabuğu kalmıştır. Ruvât olanlar, sadece senede önem verir, hadisin çeşitli tariklerini toplamayı gaye edinirler. Onların gayesi hadisten faydalanmak değildir. Nâsîh ve mensûha, hass ve âmma, te'vilin inceliklerine vakıf

¹ es-Sâih, Ahmed, Abdurrahim *es-Sülûk inde'l-Hakîm et-Tirmizî ve Masâdiruhu mine'l-Kitâbi ve's-Sunne, Dâru's-Selâm*, 1988, s. 46.

² Hakîm et-Tirmizî, *el-Kelâm alâ ma'na la ilahe illallah*, (thk. M. İbrahim el-Ceyuşî), s. 35, (Ahmed Abdurrahim Sâih, A.g.e., s. 47'den naklen).

³ Hakîm et-Tirmizî, *el-Furûk ve men'u't-Teradiif*, vr. 73, (Ahmed Abdurrahim es-Sâih, A.g.e., s. 48'den naklen).

değildirler. Sadece hadis yazar ve hıfzederler. Böylelikle ilmin bittiğini zannederler.¹

İlk dönem sûfîlerinden Gazzâlî'ye ve İbnu'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) varıncaya kadar tüm ilimlerde olduğu gibi özellikle hadis ilminde de sûfîlerin gayesi ma'rifete ulaşmaktır. Ancak bu durum bazı sûfîlerde daha çok amelî yönde gelişme gösterirken Hakîm et-Tirmizî, Gazzâlî ve İbnu'l-Arabî gibi sûfîlerde aynı zamanda mükâşefe boyutundadır. Bu durum aynı zamanda sûfîlerin hadisle ilişkisini belirlemede önemli bir faktördür. Şöyle ki muâmele, zühd ve ahlâka dayalı tasavvuf anlayışını temsil eden sûfîler, bu konudaki hadislerin amel boyutu üzerinde durmuşlardır. Amel ağırlıklı tasavvuf anlayışını temsil eden Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) bu konudaki şu ifadeleri bunu ortaya koymaktadır:

“İnsana lazım olan ilk şey, Kur'ân, hadis ve selef-i sâlih'in üzerinde ittifak etikleri hususlara uygun bir biçimde ve Ehl-i Sünnet'in tuttuğu yolun doğruluğunu kesinlikle öğrenecek miktarda 'tevhîd ve ma'rifet ilmini' sağlam olarak bellemdir. Bir kimse bunu öğrendikten sonra aklına gelen şüpheleri ve karşısına çıkan cedelcileri red edecek kadar geniş bir bilgiye sahip olmaya muvaffak olursa bu güzel bir şeydir. Fakat Kur'ân ve sünnetten öğrendiklerine sınıksız bir şekilde sarılır, aklına gelen kötü düşüncelerden uzaklaşır, karşısına çıkarak kendisi ile cedelleşen kimseleri terk eder ve onlardan yüz çevirirse o, Ulu ve Yüce Allah'ın izni ile bir genişlik içinde bulunur. İlmini uygulama sahasına koyar, bildiği ile amel eder.”²

B. Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988) Örneği:

Tûsî, hadislere dair problemlerin hadisçilere bırakılmasının en doğru yol olacağı kanaatindedir. Tûsî'ye göre hadis ilmi dinin esasıdır. Hadis ilmi, hadislerdeki ihtilaf sebeplerini, rivâyetlerdeki noksanlık ve fazlalıkları, hadis rivâyetlerinde muhaddislerin konumları gibi konuları kapsamaktadır. Tûsî'ye göre muhaddisler hadislerin tedvini, hadis semaı ve nakli, râviler ve rivâyetlerle ilgili problemler konusunda yapılması gerekeni yapmışlardır.³ Bir sûfî olarak hadisçilerin konumunu

¹ Hakîm et-Tirmizî, *el-Furûk*, vr. 73, (Ahmed Abdurrahim es-Sâih, A.g.e., s. 48'den naklen).

² Kelâbâzî, Ebûbekir Muhammed b. İshak, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehl-i't-Tasavvuf*, (thk. Ahmed Şemsuddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 130.

³ Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma'*, (thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulkaki es-Surûr), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiyye, Kahire, 1960, s. 24-25.

değerlendiren Tûsî'nin *el-Luma*'da hadisçiler hakkında verdiği bilgiler tasavvuf-hadis münâsebeti bakımından ve en azından hadislerin rivâyeti, hadisçilerin hadis ilmindeki otoritelerinin kabul edilmesi yönünden oldukça önemlidir.

Tûsî, cerh ve ta'dil ilmi konusunda da hadisçilerin şahitliğinin makbûl olduğunu belirterekl hadisçiler hakkında şunları söyler: “*Muhaddisler de fazilet bakımından derece derecedir. Onlardan bazıları ilim, liyakat ve hafıza gücü sebebiyle diğer âlimler üzerine adl, cerh ve ta'dil redd ve kabul konusunda şehâdeti makbul kimselerden olma özelliği kazanmış ve Resûlullah'ın söylediği, yaptığı, emrettiği, yasakladığı, uygun gördüğü ve dua buyurduğu şeyler konusunda şahitliği makbul kimselerden olmuştur.*”¹

Tûsî gibi sûfilerin belirttiği gibi hadislerin rivâyeti, isnâdı ve sıhhati gibi meseleler ya hadisçilere ve hadis ilminin verilerine bırakılmalı ya da muhaddis olan sûfilerden bu ilimlerin gereğini yerine getirmeleri beklenmelidir. Onların en azından hadisçilere yakın bir tarzda hadislerin rivâyetine önem vermelerini beklemek, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin doğru bir şekilde nakledilmesindeki mesuliyetin bir gereği olarak düşünülmelidir. Burada Serî es-Sakatî'nin (ö. 257/870), yeğeni Cuneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) söylemiş olduğu “*Allah seni hadis âlimi bir sûfi kılsın (el-muhaddisu's-Sûfi), sûfi bir hadis âlimi (es-Sûfiyyu'l-Muhaddis) kılmasın*” şeklindeki oldukça şöhret bulan sözünü de hatırlamak gerekir. Bu sözde sûfilerin öncelikle zâhiri ilimlerde söz sahibi olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Yukarıda hadis ilimlerine dair olumsuz kanaatlerine yer verdiğimiz Ebû Talib el-Mekkî, bu sözü şöyle açıklar: “*Müridlik yoluna başlarken, hadis, eser, usûl ve sünneti öğrenip bunlardan sonra ibâdet ve zühde dalarsanız sûfilik yolunda ilerleyip ârif bir sûfi olursunuz. Böyle yapmayıp da önce ibâdet, takva ve hal ile meşgul olursanız, hadis ve usul ilmine bakamazsınız ve işin sonunda ilim sahibi olmadığınız için ya şatahat ehlinden biri ya da hata ehlinden biri olup çıkarsınız.*”² Mekkî, her ne kadar hadis ilimlerine dair bir takım tenkitler yöneltmişse de zâhir ilmine ve hadis kitaplarına vakıf olmanın gerekliliği üzerinde durur. Çünkü ibâdet ve ilmin asılları bu kaynaklarda yer almaktadır. “*Usûlü kaybettikleri için vusûlden mahrum edildiler.*” şeklinde ifade edilen sözde ‘usûl’ün, hadis kitapları, rivâyetler ve sünnetler

¹ Tûsî, *A.g.e.*, s. 25.

² Mekkî, *Kâtu'l-Kulûb*, 1/233.

anlamına geldiğini belirten Mekkî, asılları tekrar etmekten öteye geçilemediği zaman ârifler derecesinden düşüleceği, yakîn ve imânın faziletinin kaçırılacağını söyler.¹

İbn Kayyim el-Cevziye (ö. 751/1350) “Bir sûfinin ‘ahberanâ’ ve ‘haddesenâ’ ile meşgul olduğunu gördüğün zaman ondan uzaklaş ve elini etiğini çek” şeklinde sûfiler tarafından dile getirilen ilim karşıtlığı ifadeleri sert bir dille söyle eleştirir: “Bu ve buna benzer sözler sarfedenlerin halini en güzel şu cümle ifade eder: ‘Bunu söyleyen kişi ya cehaletini özür sayan bir câhil ya da ölçüyü kaçırdığını itiraf eden kendini bilmez biridir.’” İbn -Kayyim eğer Abdurrezzâk ve benzerleri bulunmasa ‘haddesena’ ve ‘ahberâna’ olmasa hiçbir islâmî bilgiye ulaşılmayacağını sözlerine eklemektedir.²

Sûfilerden aktarılan rivâyetlere bakıldığı zaman onların hadis rivâyetine karşı tutumlarının bir takım sebeplere dayandığı görülür. Bunlardan riyâ endişesi, kibir, nefsin arzularına muhalefet etme, içinde buldukları hâleti rûhiye, ibâdetlere ve dini vazifelere engel olma düşüncesi, hadis rivâyetinin dünyalık elde etme aracı haline gelmesi, hadis rivâyetinin aldığı şekil ve hadisçilerin durumu, hadis rivâyetinin taşıdığı mesuliyet ve işi ehline bırakma arzusu³ gibi sebeplerden dolayı sûfilerin hadis rivâyetine karşı bir tavır ortaya koydukları onlardan aktarılan rivâyetlerle tespit edilen hususlardır. Tüm bunların yanı sıra sûfilerin, ilimlerin zâhirî yönlerinden ziyade bâtınî yönleri üzerinde durmaları göz önünde bulundurulması gereken en önemli husustur. Tasavvufta “bâtın” ve “ilm-i bâtın” anlayışı, sûfilerin, hadislerin rivâyeti konusunda sened, cerh ve ta’dîl gibi hadislerin zâhirî yönleriyle meşgul olan muhaddislere karşı daha çok hadislerin içerdiği mesajlarla ve nakledilen hadislerle amel etmekle ilgilenmeleri; hadis yorumlarında ise hadislerin zâhirî manâ ve yorumlarından ziyâde bâtınî manâ ve yorumları üzerinde durmalarındaki en önemli sebeptir. İşte bu sebepten dolayı tıpkı Kur’ân-ı Kerim âyetleri gibi hadislerin de zâhir ve bâtın yönlerinin olduğu sûfiler tarafından dile

¹ Mekkî, A.g.e., A.y.

² İbn Kayyîm, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *Medâricu’s-Sâlikîn Beyne’l Menâzili İyyâke Na’budu ve İyyâke Nestâin*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-III, Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut, 1973, II/468.

³ Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, s. 129-154; Yıldırım, A.g.e., s. 29-33.

getirilen bir husustur. Tûsî bu konuda şöyle der: “İlim de Kur’ân da Hz. Peygamber’in hadisleri de İslâm’da zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönlüdür.”¹

Sûfilerden aktarılan bazı hadis yorumlarında onların hadisleri yorumlarken, hadisin sıhhati meselesini gündeme getirdikleri ancak buna rağmen sözün manâsının doğruluğundan hareket ederek rivâyetleri yorumladıkları görülmektedir. Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî’nin (ö. 378/988) bu konuda Ebu’l-Hasen Husrî’den (ö. 371/981) “Benim Allah ile beraber öyle bir vaktim vardır ki, o vakit beni aziz ve Celîl olan Allah’tan başkası ihâta edemez.”² rivâyeti hakkında aktardığı şu ifadeler oldukça önemlidir: “Bu sözün Hz. Peygamber’e ait olup olmayışı bir yana, muhakkak ki, Resûlullah’ın bütün vakitlerini sırrını ve kalbini Allah’tan başkasının kaplamadığı vakitlerdir.”³ Görüldüğü gibi Husrî için hadisin sıhhati konusunda verilen hükmün bir önemi yoktur, çünkü rivâyetin ihtivâ ettiği mana doğrudur, önemli olan da budur. Nitekim bu anlayış doğrultusunda hadisi de yorumlamaktadır. Sûfiler, bu ve buna benzer ifadeleriyle teknik anlamda hadis ilmine muhaddisler gibi yaklaşmadıklarını, amaçlarının da bu yönde olmadığını ortaya koymuş olmaktadır.

Sûfi ve ârif için seneden daha ziyade metin özellikle metnin ihtivâ ettiği anlam ve bu metinlerin yorumu önemlidir. Nitekim tasavvufî hadis şerhlerinin en önemli kaynakları durumunda olan Kelâbâzî’nin (ö. 380/990) *Bahrü’l-Fevâid*’i, Hakîm et-Tirmizî’nin (ö. 285/898) *en-Nevâdiru’l-Usûl*’ü ve İbn Ebî Cemre’nin (ö. 699/1300) *Behcetü’n-Nüfûs* adlı eserinde yer alan hadislerin hepsi metinleri dikkate alarak seçilen hadislerdir. Onların bu eserleri telif etmedeki maksatları hadis nakletmek değil, hadisleri tasavvufî üslupta yorumlamaktır. Tasavvufî hadis şerhleri için durum böyleyken Ebû Talib el-Mekkî’nin *Kâtu’l-Kulûb*’u, Gazzâlî’nin (ö. 505/111) *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*’i, Suhreverdî’nin (ö. 632/1234) *Avârifü’l-Meârif*’i gibi tasavvufî klasiklerinde yer alan hadisler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Bu eserlerde de sûfiler zühd, ahlâk, tasavvufî hâl ve makâmlar, ibâdetlerin özellikle bâtınî yönleri gibi tasavvufî konularda hadislere yer vermeleri bir

¹ Tûsî, *el-Luma*’, s. 44.

² Aliyyu’l-Kârî, Ali b. Muhammed, *el-Esrâru’l-Merfûa fi Ahbâri’l-Mavdûa*, (thk. Muhammed Lutfi es-Sebbâğ), Beyrut, 1986, s. 291-292.

³ Tûsî, *el-Luma*’, s. 161.

yandan tasavvufî hususları hadislerle desteklemeye diğer yandan bu konudaki hadisleri yorumlamaya yönelik olmuştur.

Bazı sûfîlerin hadis rivâyeti ile ilgili tutumlarına dair aktarılan rivâyetler de sûfîler için asıl önemli olanın rivâyet değil, rivâyet edilen metinler ve bu metinlerin ihtivâ ettiği esaslara uymak olduğunu göstermektedir. Nitekim Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) şu sözleri bunu göstermektedir: “İstediğiniz kadar ilim öğrenin. Allah’a yemin olsun ki ilimle amel edinceye kadar Allah size ecir nasip etmeyecektir. Sefîhlerin gayreti rivâyet etmektir. Âlimlerin gayreti ise riâyettir.”¹ Fudayl b. İyaz (ö. 187/803) da kendisine hadis rivâyet etmesini isteyen İshak b. İbrahim’e şöyle cevap vermiştir: “Benden dinarlar isteseydi, bu bana hadisten daha kolay gelirdi. Şayet bildiğinle amel etseydin, bu seni hadis semândan alıkoyardı.”² Abdullah Aydınli’ya göre sünnete ve İslâmî emirlere bağlılıkları olan zâhid ve sûfîlerin hadis tahammül ve edâsına karşı tavırları ilim anlayışından, kendi şahsiyetlerinden hadis râvileri ile hadis tahammül ve edâlarının aldığı şekilden kaynaklanan sebeplerle farklı olmuştur. Onlar, hadis ilmine bir vasıta olarak bakmışlar ve gayeye ulaştırdığı ölçüde ehemmiyet atfetmişlerdi. Bu ölçüyü aştığında muhalefette bir beis görmemişlerdir. Bu meyanda mürid için tarika girmeden önce hadis tahsilini lüzumlu görmüşler, fakat kendisine yetecek miktarda tahsilinden sonra bununla yetinip amele teveccüh edilmesini tavsiye etmişlerdir.³

İlk sûfîlerde hadislerin rivâyetinden ziyade hadislerle amel etmek gerektiğine dair bu görüşler sonraki sûfîlerde hadislerin zâhir ilimlerine konu olan rivâyetin nakledilmesi, rivâyetlerdeki dile ait hususların bilinmesi gibi hususların zâhire tekabül eden “kabuk ilimleri”, rivâyetin ihtivâ ettiği manâ ve mesajın ise “öz” ve “cevher” olarak telakkî edilmesine dönüşmüştür. Nitekim Gazzâlî, tefsir ve hadis ilminin zâhiri ve bâtinî yönleri üzerinde durur. Tefsircilerin ve hadisçilerin metinlerin dış kabuğunu (zâhirini) aşip ardındaki inci ve cevherlere nüfûz etmelerinin

¹ Mekkî, A.g.e., I/190; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., I./68.

² Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâti'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1405, VIII/86-87; Şa'rânî, Abdulevehhâb, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ Levâkihu'l-Envâr fi Tabakâti'l-Ahyâr*, (Tabakatu's-Şa'rânî), I-II, (thk. Halil Mansur), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, I/69.

³ Aydınli, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, s. 222.

mümkün olmadığını söyler.¹ İşte bu husus sûfilerin ma'rifet nokta-i nazarından hadislere ve hadis ilmine nasıl baktıklarını ortaya koymaktadır.

Sûfilerin hadis ilminin zâhirî şartları ile ilgili durum yukarıda özetlediğimiz şekildeyken, onların hadis ilmine ve hadisçilere değer atfettiklerini gösteren pek çok rivâyet ve ifadeler yer almaktadır. Ancak onlar hadisçilerin hadis rivâyetindeki çabalarını takdir ederken hadislerin anlaşılması ve yorumlanması noktasında fıkıhçılardan derece bakımından sonra geldiğine dair görüşler de belirtmişlerdir.² Bu durum sûfilerin hadislerin rivâyet, isnâd ve cerh ve ta'dîl ilmi gibi zâhirinden ziyade metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasına verdikleri önemi gösteren bir husustur. Bazı sûfilerde ise fıkıh ve fıkıhçılara gösterilen tepki onları hadis ve hadis ilmine daha fazla yaklaştırmıştır. Nitekim Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) fakihlere karşı tepkisi bunun en bâriz örneklerinden birisidir. Konevî, *Vasiyetnâme*'sinde, başta defnedilişi olmak üzere, cenaze merâsiminin bazı ayrıntıları ve mezarının yapılması hakkında, fıkıh kitaplarına değil hadis kitaplarına bakılmasını ve onlardaki bilgilerin esas alınmasını vasiyet etmiştir.³ Sufiler, fıkıhçılar ve kelâmcılarla ilk tasavvuf hareketinin ortaya çıkmasından günümüze kadar hep bir ve mücadele içerisinde olmuşlardır. Ancak sûfilerin muhaddislerle ilişkileri ise daha olumlu yönde olmuştur. Sufiler hem hadis ilmini hem de muhaddisleri her fırsatta eserlerinde övmüşler ve peygamber vârisi olduklarını dile getirmişlerdir. Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin hadisçiler ve fıkıhçılar arasında hadisçilere olan teveccühü çok daha ileri boyutlardadır. Nitekim o, kıyamet günü Hz. Peygamber'le birlikte isnâd zincirleriyle hadisleri rivâyet eden hadisçilerin haşredileceğini, hadisçilerde resûllükten bir pay bulunduğunu ve onların nebîlerin vârisleri olduğunu söyler. Fakihler ise

¹ Gazzâlî, Ebû Hâmid b. Muhammed, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, Dâru'l-Afâki'l-Cedîd, Beyrut, 1983, s. 18-20.

² Gazzâlî, *İhyâ*, III/398.

³ Konevî, bu yaklaşımında İbnu'l-Arabî'den bilinen hadis ilmini fıkıha göre daha üstün tutma görüşü müessirdir. Bununla birlikte Konevî'nin fıkıha veya daha özelde kelâmcılara karşı menfi tavrı daha ziyade onun sistematik düşünmeyi tercih edişi ve bu düşünme tarzının kelâmcılarda bulunmadığı tespitinden kaynaklanmış olmalıdır. Konevî, *Vasiyetnâme*, (*el-Fukûk fi Müstenidâti'l-Hikemi'l-Fusûs*'un Muhammed Havace tarafından yapılmış tahkikindeki metin, İntişarat-ı Mevlâ, 1413, Tahran). (Ekrem Demirli'den naklen, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, İz Yay., İstanbul, 2005, s. 20).

hadis naklinde bir payları yoksa, onlar bu dereceye sahip olamaz. Hatta hadisçiler gibi âlim adını almaya bile hak kazanmış olmazlar. Bu yüzden onlar peygamberlerle değil, diğer insanlarla birlikte diriltileceklerdir.¹

Hadis ilmini dinin esası olarak gören Tûsî, “*Alimler peygamberlerin vârisleridir*”² hadisinin kapsamında peygamber vârisleri olarak hadisçiler, fıkıhçılar ve tasavvuf erbâbını göstermiştir.³ Vâris olma sıfatını ancak âyette belirtilen ‘*Doğruca şahitlik eden ilim erbâbı*’nın hak edebileceğini ifade eden Tûsî, “*Böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlar üzerinde şahid olasınız, peygamber de sizin üzerinize şahid olsun*”⁴ âyetinde şahidler olarak bahsedilen kimselerin “ashâb-ı hadis” olduğunu söyler. Bunun sebebinin ise şahid kelimesinin ifade ettiği anlama göre açıklar. Tûsî’ye göre âyette geçen “şâhid” ifadesi, Allah Resûlü, sahabe ve tabiinin söyledikleri ve yaptıklarına şahid olmayı ifade etmektedir. Âyette belirtilen ‘Peygamber’in onlar üzerindeki şahidliği’ ise onların, söz, fiil, davranış ve ahlâkına şahid olmalarını ifade etmektedir. Hatta Tûsî, “*Benden duyduğunu başkalarına tebliği eden kimsenin Allah yüzünü ağartsın*”⁵ hadisindeki peygamber duasına nail olmalarından dolayı hadisçilerin yüzünde bir parıltı ve nur bulunduğunu söyler.⁶

Tûsî (ö. 378/988), hadisçileri hadislerin rivâyeti konusunda medhederken, onların hadislerin anlaşılması ve yorumlanması, hadislerden hüküm çıkarılması konusunda fakihlerin derecesine ulaşamadıklarını belirtir.⁷ Sûfiler bir yandan hadisçilere ve hadis ilmine büyük bir değer atfederken diğer yandan hadislerin anlaşılması ve yorumlanması bakımından fıkıhçıları, hadisçilerden üstün konumda görebilmektedirler. Ebû Talib el-Mekkî (ö. 386/996) de *Kûtu'l-Kulûb* adlı eserinde hadisçileri övmekte ancak zikrettiğimiz sebepten dolayı derece bakımından hadisçilerin fıkıhçılardan sonra geldiğini belirtmektedir. Mekkî, hadisçilerin haber verdikleri rivâyetleri fihretmemelerinden

¹ İbnu'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, (Çev.), XI/72-73.

² Buhârî, 3. *İlim*, 10, I/25; Ebû Dâvûd, 24. *İlim*, 1, (H. no: 3641), IV/56-57.

³ Tûsî, *el-Luma'*, s. 22.

⁴ Bakara, 2/143.

⁵ Ebû Dâvûd, 24. *İlim*, 10, (h. no: 3660), IV/68-69; Tirmizî, 39. *İlim*, 7, (H. no:2656), V/33-34.

⁶ Tûsî, *A.g.e.*, s. 25.

⁷ Tûsî, *A.g.e.*, s. 26.

yakınmakta ve onların yalnızca iyi birer rivâyetçi ve nakilci olduklarını söylemektedir.¹

C. Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) Örneği:

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin hadis ilimlerine dair görüşleri hadis ilimlerine irfânî bakış açısını özetler mâhiyettedir. Mekkî'nin bazı görüşleri şu şekildedir:

- Hadis âlimlerince çeşitli sebeplerle hadisleri illetli ve zayıf kabul edilen râvilerin hadisleri, fakîhler ve ma'rifetullah ilmüne sahip olan ulemâ nezdinde illetli veya zayıf sayılmayabilmektedir.

- Hadis hâfızları kullandıkları cerh ve ta'dîl ile ilgili lafızlarda aşırıya kaçmış olabilirler. Bu durumda, hakkında konuşulan ve cerhedilen râvi, onu cerhedenden daha faziletli olabilir. Aynı râvî, ma'rifetullah ehli nezdinde ise çok yüksek bir dereceye sahip olabilir.”

- Hadisçilerin cerhettikleri bazı kimseler, aslında âhîret uleması ve ma'rifetullah ehlinden olup, hadis ve rivâyet konusunda hadis ulemâsından farklı görüşlere sahiptirler. Böyleleri hadis rivâyetinde kendi kanaatlerine göre hareket eden kimselerdir. Hadisçilerin koydukları kurallar, onlar açısından delil teşkil etmez. Onların kendilerini bağlayan farklı kuralları vardır ve bunlara bağlı kalırlar. Çünkü onlar, kendilerini tanıyan ulemâ nezdinde hadisçilerden daha aşağı bir mertebede değildirlen. Hadisçiler de, kendi kurallarına uymadıkları için bu insanları zayıf göremezler.

- Ebû Tâlib el-Mekkî, zayıf hadisler konusunda Ehl-i Hadis'in görüşlerine tâbidir. Nitekim tıpkı Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi re'y ve kıyas yerine zayıf hadisi, tercihe şayan görmüştür. Âhîrete özendirme, dünyada zühde sahip çıkma, Allah Teâlâ'nın azap tehdidinden korkutma, amellerin faziletleri ve sahabenin fazileti gibi hususlarda rivâyet edilen hadisler, maktû ve mürsel olsalar bile kabule mazhar olurlar. Aynı şekilde kıyamet ahvali, depremler ve azaplarına dair rivâyet edilen hadisler de aklen inkar edilemeyecek bilgilerdir. Bunlar tasdik ve teslimiyet ile kabul edilmesi gereken haberlerdir.

- Mekkî, herhangi bir sözün anlam itibariyle doğru olmasını Hz. Peygamber'in o sözü söylemiş olması için yeterli görmektedir. Nitekim bu konuda yer verdiği şu rivâyet bunu göstermektedir: “من روى عني حقا فأنا أقوله وإن لم يكن قلته و من روى باطلا فإني لا أقول بالباطل” “Kim benden bir hak rivâyet etmişse, onu

¹ Ebû Talib el-Mekkî, *A.g.e.*, I/209.

söylememiş olsam dahi, söylemişimdir. Kim de benden bir bâtil rivâyet ederse bilin ki ben bâtili asla söylemem.”¹

- Allah Resûlü'nün sünnetlerini kendi re'yelerine ve aklî ilimlerine dayanarak te'vil eden veya selefin bildirmediği söz ve hükümleri telaffuz eden kimse, kendi üstüne düşünle ilgilenmeyen bir zorlamacı ve dinin hükümlerini iskât edici biridir. Allah'ı hakkıyla bilen âlimler, aklî ilimleri, yakîn ilmine, reye dayalı ilimleri sünnet ilmine dayandırmaya çalışan ve rivâyet ehlini tanıyarak râvileri ve nakilcileri teyit eden kimselerdir. Bunu yaparken de onların naklettikleri haberleri açıklayıp rivâyet ettikleri hadisleri tefsîr ederler. Çünkü râvî ve nakilcilerin bunu yapma imkanı olmayabilir.

- Râviler, rivâyet ettikleri lafızların hakiki manalarını kavrama imkanı bulamamış olabilirler. Onlar, Allah Teâlâ hakkında bir nakilde bulunurken, Allah onların kalplerini nuruyla aydınlatmadığı için söyledikleri şeylerin hakiki manalarından gafil olabilirler. Çünkü bu, Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına bir lütfudur.²

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), hadis ilimleri, hadislerin yorumlanması, zayıf hadisler hakkındaki görüşlerini, hadislerin yorumunda re'y ve aklın herhangi bir role sahip olamayacağını imâ eden görüşlerini ma'rifet temelli ve irfânî bir bakış açısıyla dile getirmiştir. Ancak biz bu konuda Mekkî gibi düşünen sûfilerden ziyade, Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988) gibi sûfilerin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

D. Gazzâlî (ö. 505/1111) Örneği:

Muâmele ilminin mükâşefe ilimlerine giriş mahiyetinde olduğunu düşünen sûfilere göre, lafızların ve lafızlara yönelik ilimlerinin şehâdet alemine ait olduğu ve bunların melekût alemine geçiş için bir basamak teşkil ettiği vurgusu ön plana çıkmaktadır. Gazzâlî ve İbnu'l-Arabî bu geçişi “i'tibâr” olarak adlandırmış ve hadis yorumları bu kavram üzerine bina edilmiştir. İşte bu durum hadis ilimlerinin öze ulaşmak için kabuk görevi gördüğü şeklindeki değerlendirmelere yola açmıştır. Metinlerin kabuğu dilsel düzeydeki kelimeleri, özü ise derin bâtınî anlamları ihtivâ etmektedir. Gazzâlî, şehâdet âleminden melekût alemine yükselerek bu i'tibârı gerçekleştirmek gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I/249.

² Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I/247-249.

“Şehâdet âlemî (nesneler dünyası) ile gayb ve melekût âlemi arasındaki benzerlik ve münasebeti kavrayabilen kimsenin kavrayacağı gizli manaya ilişkin bir takım işâret ve semboller vardır. Zira şehâdet âlemindeki her şey mutlaka melekût âlemine ait rûhânî bir şeyin benzeridir. Bunlar sûret ve kalıp bakımından birbirinin aynı olmasa da, ruh ve mana bakımından aynıdırlar. Şehâdet âlemindeki cismânî örnek (mesel), melekût âlemindeki ruhânî mananın (memsûl) kapsamına girer. Bu sebeple dünyada Allah’a götüren yolun konaklama yerlerinden biri olan ve insan hakkında zorunlu bulunan bir alan vardır. Zira kabuk olmadan öze ulaşılması nasıl imkansızsa aynı şekilde nesneler dünyasına özgü misal olmadan ruhlar âlemine yükselmek de imkansızdır.”¹

İrfân geleneğinin genelde bütün ilimlerde olduğu gibi hadis ilimlerinde de irfân ve ma’rifet açısından değerlendirilmesi bu geleneği anlamak adına en az teknik anlamda hadis ilmînin kriterleri açısından yapılacak değerlendirmeler kadar önemlidir. Sûfilerin, Tefsir ve Hadis gibi ilimlerle maksadı irfân ve ma’rifete ulaşma gayesidir. Gazzâlî’nin *Cevâhiru’l-Kur’ân* adlı eserinde müfessirler, muhaddisler ve zâhirî ilimler hakkındaki değerlendirmeleri bu açıdan oldukça önemlidir. Gazzâlî, hadisleri ezberleme, sened ve rivâyet, cerh ve ta’dîl, hadislerin zâhiri anlamları ve bunlarla ilgili ilimleri hadislerin anlaşılabilmesi için âlet ilimleri olarak görmüş² tüm vaktini hadis dinlemekle ve isnadlarla geçiren fakat hadislerin manası üzerinde düşünmeyen hadisçilerin asıl gayeden uzaklaştıklarını belirtmiştir.³

Gazzâlî, isnâd ve rivâyetlerle uğraşan hadis âlimlerinin, hadîslerin mânâlarını anlamadıklarını bu yüzden hadîsle amel etmediklerini hatta bazı hadîslerin mânâsını anladıkları halde onlarla amel etmediklerini belirtir. Gazzâlî bu noktada sözü farz-ı ayn olan kalp ma’rifetine getirerek bu kimselerin ma’rifeti terk ettiklerini, hadislerin senedlerini çoğaltmak ve senedlerin âlî olanlarını aramakla meşgul olduklarını oysa bunların hiçbirine muhtaç olmadıklarını ve bu yüzden aldandıklarını söyler.⁴ Gazzâlî’nin hadisçileri bu yönden eleştirmesi asıl gayeden uzaklaştıkları şeklindeki inancına dayanmaktadır.

¹ Gazzâlî, *Cevâhiru’l-Kur’ân*, s. 28-29.

² Gazzâlî, *A.g.e.*, s. 20.

³ Gazzâlî, *İhyâ*, III/397.

⁴ Gazzâlî, *A.g.e.*, III/398.

Gazzâlî hadisleri dinlemek (semâ) konusunu hadisçilerden farklı bir bakış açısı ile ele alır ve sadece semâ ile yetinmenin yanlış olacağı ve semânın anlamaya ve amel etmeye götürmeyeceği üzerinde durur. Gazzâlî, hadisçilerin hadis dinlemenin hakikatini terk ettiklerini belirtir. Çünkü ona göre sadece dinlemek, anlamak için yeterli bir şart değildir. Gazzâlî'ye göre hadis dinlemek, tek başına her ne kadar kişi için fayda temin etmezse de dinlemek, hadisin ispatına götürdüğü veya ispattan sonra mânâyı anlamaya ulaştırdığı için mühimdir. Semâ (dinlemek), anlamaya götürmek için bir araçtır. Anlamaktan sonra hıfz etmek, sonra amel etmek daha sonra da neşretmek gelir.¹ Oysa ki hadis semâsıyla ilgilenen âlimler semânın sadece dinleme boyutu ile yetinmişlerdir. Gazzâlî'nin bu ifadelerinden bu ilmin ma'rifete götürme gayesine sahip olması gerektiğini çıkarmak zor olmasa gerekir. Gazzâlî, zâhiri ilim olarak değerlendirdiği bu ilimleri gerçek ilim olarak gördüğü ilme yani ma'rifete bir giriş niteliğinde görmüştür. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, Gazzâlî'nin bu konudaki tutumunu şu şekilde değerlendirir: *"Maksadı her ne olursa olsun Gazzâlî'nin yüzey ve kabuk ilimleriyle hadis ilimleri şüphesiz onun, bu ilimleri hâricî ve giriş niteliğinde ilimler olduğu ve işlevleri kabuk ve yüzeyin sınırlarında sona eren, fakat bu sınırların ötesindeki diğer ilimler için önemli olan ve onlara hizmet sunan ilimler olduğu şeklindeki tasavvurunu gözler önüne sermektedir."*²

Gazzâlî, hadis semâ meclislerindeki hadis dinleme usûlünü bu meclislerde yer alan çocuklar³ ve ihtiyâr muhaddis âlimlerinden örnekler vererek gerçek semânın yerine getirilemediğini bu yüzden onların sadece işitmekle yetindiklerini ve semânın hakikatini terk ettiklerini söyler. Gazzâlî, hadis rivâyeti için dinlemenin, tekrarlamamanın, ezberlemenin, rivâyetleri yazarak muhafaza etmenin, gerekli olduğunu belirtir⁴ ancak tüm bunları hadis semânının en düşük dereceleri olarak görür.

Gazzâlî, hadisçilerin dinleme (semâ) şartlarına uygun olarak hadisi dinlemiş olsalar da sadece nakletmekle yetindiklerinden, haberlerin manaları ile meşgul olmadıkları için aldandıklarını söyler. Gazzâlî'ye göre

¹ Gazzâlî, A.g.e., III/397.

² Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *İlahî Hitabın Taibati*, (çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat Yay., Ankara, 2001, s. 300.

³ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, T.D.V.Y., Ankara, 2006, s. 235.

⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, III/397.

dinlemenin (semâ) hakikati ise Hz. Peygamber'in: "*Allah Teâlâ benim sözümü dinleyip ezberleyen ve ezberlediği gibi de başkasına nakleden kimsenin yüzü ağartsın.*"¹ hadisinde ifade edilmektedir. Hadisin başkasına aktarılabilmesi için öncelikle doğru bir şekilde anlaşılması gerektiğini söyleyen Gazzâlî, dinlediği sözün manasını bilmeyen kimsenin dinlediği gibi başkasına nakletmesinin mümkün olmayacağını belirtmek suretiyle hadis semâsında aslolanın anlamak olduğunu ortaya koymaya çalışır, hadislerin anlaşılmasını ise hadis ilimlerinin değil, usûl-i fıkıh ilminin kapsamında olduğunu belirtir.²

Gazzâlî'nin, hadis semâı konusunda hadisçilere yönelik eleştirileri oldukça ileri boyutlara varmaktadır. Kendi döneminde sadece hadislerin rivâyeti ve aktarılmasıyla yetinenler hakkında şunları söyler: "*...Eğer zamanımızın insanları dikkat ederlerse, çocukluğunda hadîs dinleyenlerden başka hadîs âlimi göremezler. Ancak muhaddislerin bu hususta sosyal mevkileri ve makbuliyetleri olduğundan, miskinler bu şartları onların ileri sürmelerinden çekinmektedirler. Dolayısıyla ders halkalarında hazır bulunanların azalmasından, ve sosyal mevkilerinin düşmesinden çekinirler. Bu şartlar kabul edilirse dinlemiş oldukları hadislerin de azalmasından korkmaktadırlar. Hatta muhaddisler bu şartlar ileri sürüldüğü takdirde çoğu zaman şarttan mahrum kalacak ve rivâyet edecek hadis bulamazlardı. Bunun için onlar şöyle bir şart koydular: Hadisi nakledenin kulağına sadece bir gürültünün gelmesi yeterlidir. İsterse duyduğunun ne olduğunu anlamasın!*"³

Gazzâlî'nin bu değerlendirmelerini, anlama boyutuna geçemeyen ve âlet boyutunda gördüğü ilimlere yönelik bir eleştiri olarak değerlendirmek gerekir. Aksi halde tüm hadisçiler için bu durumu genellemek, hadislerin doğru bir şekilde sonraki nesillere aktarılması amacıyla hadis âlimlerinin göstermiş olduğu büyük gayretleri, ileri sürmüş oldukları şartları görmezden gelmek anlamına geleceği gibi hadislerin büyük oranda doğru bir şekilde aktarılmadığı şeklindeki bir tartışmayı da beraberinde getirecektir. Ancak belirttiğimiz gibi Gazzâlî'nin hadis rivâyeti ve semâsını ele almasındaki amaç bu ilimleri bizatihi amaç değil, araç olarak görmesinden kaynaklanan eleştirilerdir. Çünkü Gazzâlî hadisçilerin

¹ Ebû Dâvûd, 24. *İlim*, 10, (H. no: 3660), IV/68-69; Tirmizî, 39. *İlim*, 7, (H. no:2656), V/33-34.

² Gazzâlî, *İhyâ*, III/398.

³ Gazzâlî, *A.g.e.*, A.y.

tam şartlarına riâyet ederek hadis dinlemiş olsalar bile hadislerin manaları üzerinde düşünmeyip sadece hadislerin nakliyle iktifâ etmenin öze (cevher) ulaşmanın oldukça uzağında görür. Çünkü Gazzâlî'ye göre hadis ilmi ile âhîret yoluna girmek amaçlanır, bu yüzden bazen kişiye hayatı boyunca tek bir hadis dahi kâfi gelebilir.¹

Gazzâlî, hadislerin anlaşılması bakımından usûl-i fıkıh ilmini hadis ilimlerinden daha üstün bir konumda görmüş olmasına rağmen aslında usûl-i fıkıh ilminin verilerinden elde edilerek hadislerin anlaşılmasını da gâye olarak görmez. Çünkü Ona göre bütün ilimlerden gâye en üstün ve en şerefli ilim, ma'rifetullah ilmidir. Bütün ilimler, bu ilim için öğrenilir.² Herhangi bir ilim bu ilmin amacını gerçekleştirmeye ne kadar yakın olursa, değeri de o nispette artmaktadır.³ Bu yüzden hadislerin anlaşılması bakımından usûl-i fıkıh ilmi Gazzâlî'ye göre hadis nakli ve rivâyeti gibi ilimlerden daha üstündür. Gazzâlî, nahiv, lügat ve dille ilgili ilimlerin âyet ve hadislerin manalarını anlamaya yetecek kadarının kâfi olduğunu, Kitap ve sünnetin sadece bu ilimlerle ayakta durduğunu zanneden âlimlerin öze ulaşamayacaklarını belirterek tüm incelikleriyle bu ilimlerde derinleşmenin fuzûlî bir uğraş olduğunu söyler.⁴ Bu yüzden hadisler konusunda da asıl amaç, en dış yüzeyden (kışr) öze (lüb) ulaşmaktır. Gazzâlî, âlet ilimlerinin asıl gaye edinerek tüm ömürlerini bu ilimlere harcayanları eleştirmektedir.⁵

Gazzâlî'nin hadislerin yorumu konusundaki görüşleri de benzer istikamettedir. O, dili sembolik bir sistem olarak değil bizatihi semboller olarak, yani birisi hakiki olan gaybî ve öz anlam, diğeri ise yüzeysel kabuk yahut sembole tekabül eden bildik dilsel anlam şeklinde iki boyutlu lafızlar mecmuası olarak ele alır. Usûl-i fıkıh ilminin bunlardan ikinci kategoride olduğunu düşünürsek bu ilimle elde edilen zâhiri yorumların Gazzâlî'nin düşünce sisteminde nasların sûret ve misâline tekabül ettiği görülür. Oysaki Ona göre asl olan nasların dış yüzeyinin arkasında gizli olan hakikatleri açığa çıkarmaktır. Bu da ancak ârifler için ve mücâhede yoluyla

¹ Gazzâlî, *İhyâ*, III/398.

² Gazzâlî, *A.g.e.*, III/398-399; Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'an*, s. 23.

³ Ebû Zeyd, *A.g.e.*, s. 301.

⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, III/398-399.

⁵ Gazzâlî, *A.g.e.*, A.y.

gerçekleşir. Mücâhede neticesinde kalpte gerçekleşen tecelliler arifi duyu ve şehâdet âleminde gayb ve melekût âlemine taşır. Ancak bu yalnızca iki âlem arasında aracı konumundaki hayal âlemi üzerinden gerçekleşir. Hayal âlemi melekût âleminin (yüzeye) en yakın noktası, özün de dış kabuğudur. Sıradan birisi (avâm) hayal âleminin kendisine sunduğu (şehâdet ve melekût âleminde oluşan) karşının sınırlarında durduğunda ‘narın ancak kabuğunu, insana özgü acayıplıkların da yalnızca derisini görür.’ Ancak kalbinde Hakk’ın tecelli ettiği muhakkik-ârif-sûfî, bu ara âlemi geçerek ruh ve manalar âlemine ulaşır. Bu şekilde Gazzâlî, ‘kabuğu’ aşır ‘öz’e duyu ve şehadet âlemini aşır gayb ve melekût âlemine, dünyevî ilimlerden de uhrevî ilimlere intikâl eder.¹

Gazzâlî bu intikali, zâhiri anlamı aşır, bâtinî manaya geçişi “i’tibâr” kavramı üzerinden yürütür. O’na göre içerisinde bir ibret barındıran itibara dayalı bâtinî yorum Bâtinîlerin bâtinî yorumlarından tamamen farklıdır.² Gazzâlî’ye göre i’tibara dayalı Bâtinî manalarına ulaşmak olağanüstü bir çabayı gerektirmekte, metinlerdeki zâhir ve bâtin ayırımını ancak hakikate ulaşmış sûfi, idrak etmektedir.

Buraya kadar ele almış olduğumuz Gazzâlî’nin hadis, hadis ilimleri ve hadis yorumları hakkındaki değerlendirmelerini dikkate alacak olursak, onun görüşlerini maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hadisleri dikkatli bir şekilde (Hz. Peygamber’den dinliyor gibi) dinlemek
2. Hadisleri ezberlemek tekrarlamak ve yazmak
3. Hadislerle amel etmek ve hadisleri yaymak (neşretmek)
4. Hadislerin anlaşılmasına yarayan dil ilimlerinden yeterli olacak şekilde istifade etmek
5. Hadislerin zâhirî hükümlerinin anlaşılması için Usûl-i fıkihtan istifade etmek
6. Hadislerin i’tibâra dayalı, lafızların zâhirini iptal etmeyen işârî yorumunu yapmak.

Gazzâlî’nin maddeler halinde verdiğimiz bu görüşlerinin diğer sûfiler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Gazzâlî, bu

¹ Ebû Zeyd, Nasr Hamîd, *A.g.e.*, s. 310-311.

² Gazzâlî, *İhyâ*, 1/59.

görüşlerini kendisinden önceki sûfilerden istifade etmek suretiyle ortaya koyarken, kendisinden sonraki sûfilere de model olmuştur.

SONUÇ

İslâm tasavvufunda en temel gaye irfân ve ma'rifete (ma'rifetullah) ulaşma arzusudur. Bu gaye, tasavvufun bilgi sistemini (epistemoloji) belirleyen en temel faktör olmanın yanı sıra sûfilerin, ehl-i irfânın diğer ilimlere, hadislere, sünnete, hadis ilimlerine bakışını belirleyen temel faktör olmuştur. Her ilmi disiplinin hadis ve sünnetle ilişkisi o disiplinin ihtiyaçları çerçevesinde olmuştur. Hadisleri ve Hz. Peygamber'in sünnetini ma'rifete ulaşmak için temel bir kaynak olarak gören ehl-i irfân hadislerle ilgili çalışmalarını hadislerden ma'rifete ulaştıracak temel prensipleri çıkarmaya teksif etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini dirâyet ve rivâyet açısından inceleyen hadis ilmi dinin anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir yere sahiptir. İslâmî ilimlere mensup her ilim dalı temellerini Kur'ân-ı Kerim'den sonra hadislere dayandırmıştır. İslâmî ilimlerin çeşitli dallarına mensup olan âlimler, hadisleri dinin esası olarak görmektedirler. Bu yüzden hadislerin hem rivâyet hem de dirâyet açısından bilinmesi büyük bir önem arz etmektedir. Hadislerin rivâyeti ve rivâyet usulleri, hadis ilminin ilke ve kuralları, hadis ilminin teknik yönlerini ilgilendiren meseleler “rivâyetu'l-hadîs” ve “dirâyetu'l-hadîs” ilimlerinde ele alınmaktadır. Bu ilimlerin verilerine dikkat edilmeden yapılacak değerlendirmeler ilmî esaslara uygun olmayacağından Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetiyle ulaşmak istenen gayeyi tartışılır kılmaktan kurtaramayacaktır. Bu yüzden sûfilerin hadis ilminin zâhirî yönü olarak düşündükleri sened, garîbu'l-hadîs lügat ilimleri ve fıkhu'l-hadîs gibi aracı vâsıtalar hadislerin anlaşılması ve yorumlanması için her zaman ihtiyaç duyulacak ilimlerdir. Özellikle Gazzâlî'nin hadis ilimlerine yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmelerini, hadis rivâyeti ya da hadis semâsına yönelik eleştirilerini hadislerin manalarının anlaşılması ve ma'rifete ulaştırmada tek başına iş göremeyeceği şeklinde değerlendirmek gerekir.

Maruf bir sözün, temel olarak bir hadiste bulunabileceği düşüncesiyle, hadis olarak kabul edilmesine dair bazı sûfilerin dile getirdiği görüşlerin isabetli olmadığını belirtmek gerekir. Aynı hususu diğer

peygamberlere nispet etmeye bir engel bulunmamaktadır. Bunun da içinden çıkılmaz bir hal alacağı açıktır. Öte yandan bu görüş, sahabe döneminden itibaren, İslâm âlimlerinin, muhaddislerin hadisle ilgili ortaya koymuş oldukları olağanüstü çabalarını anlamsız kılmaya yol açacaktır. Ortada bir söz (hadis) var ise onun bir söyleyeni vardır. Söyleneni ve söylenenin doğruluğunu ve söyleyenine nisbetini tespit etmek de araştırmayı gerektirecek bir iştir.

Sonuç olarak sûflilerin hadise ve hadis ilimlerine yaklaşımının bir muhaddis gibi olması beklenemez. Hadislerin sıhhatini belirlemede irfânî, tasavvufî kriterler yerine hadislerin rivâyeti, anlaşılması ve yorumlanmasında hadis âlimlerinin ortaya koymuş olduğu hadis ilimlerinden istifade edilmesi gerekmekte ya da söz konusu hususlardaki otoriteyi hadisçilere bırakmak en doğru olanıdır. Hadis ilimlerinin yeterli olamadığı alanlarda, tamamlayıcı olduğu düşünülen yerlerde diğer ilimlerden istifade etme yolunu da açık tutmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali el-Muttakî, el- Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâli ve'l-Efâl*, I-XVIII, (haz. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekâ), Beyrut, 1993.
- Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Muhammed, *el-Esrâru'l-Merfûa fî Ahbâri'l-Mavdûa*, (thk. Muhammed Lutfi es-Sebbâğ), Beyrut, 1986.
- Demirli, Ekrem, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, İz Yay., İstanbul, 2005.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâti'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1405.
- Ebû Talib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiye el-Hârisî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l-Murîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, (I-II), Dâru Sâdir, y.y., t.y.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Taibatı*, (çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat Yay., Ankara, 2001.
- es-Sâih, Ahmed, Abdurrahim *es-Sülûk inde'l-Hakîm et-Tirmizî ve Masâdiruhu mine'l-Kitâbi ve's-Sunne*, Dâru's-Selâm, 1988.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid b. Muhammed, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, Dâru'l-Afâki'l-Cedîd, Beyrut, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ahâdisir'-Rasûsl*, I-IV, (thk. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992.

- İbn Kayyîm, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *Medâricu's-Sâlikîn Beyne'l Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestâîn*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-III, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1973.
- İbnu'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demirli), Litera Yay., İstanbul, 2007.
- İbnu'l-Cevzî rivâyete mevzû hadisler arasında yer vermiştir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Kitâbu'l-Mevzûât*, (thk. Tevfik Hamdân), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Kelâbâzî, Ebûbekir Muhammed b. İshak, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, (thk. Ahmed Şemsuddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, T.D.V.Y., Ankara, 2006.
- Köktaş, Yavuz, *İlk Dönem Süfîlerin Hadisleri Anlama Çabaları*, Karadeniz Basın Yayın, Rize, 2004.
- Saklan, Bilal, "H.IV.M.X. Asır Süfîlerinin Hadis İlimleriyle İlgileri", *S.Ü.İ.F.D.*, sayı: 7, Konya, 2002.
- Suyûtî, Celâluddin, *Camîu'l-Ehâdis*, (Thk. Abdulhalim Mahmud Ahmed Abbas, Ahmed Abdulmevcud), Matbaatu Hattab, y.y., t.y.
- Şa'rânî, Abdulevehhâb, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ Levâkihu'l-Envâr fi Tabakâti'l-Ahyâr*, (*Tabakatu's-Şa'rânî*), I-II, (thk. Halil Mansur), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.
- Tahavî, Ebû Ca'fer, *Şerhu Muşkili'l-Asâr*, I-XV, (Nşr. Şuayb Arnavut), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma'*, (thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdalbaki es-Surûr), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiyye, Kahire, 1960.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yay., Konya, 2001.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, T.D.V.Y., Ankara, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sunen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Dârimî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman, *es-Sunen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.